

SZÁZADELEJI GYÁSZJELENTŐ LAPOK

BEVEZETÉS

A 19. század második felétől az élet legkülönbözőbb helyzeteiben honosították meg a nyomtatási, sokszorosítási technikával készült iratok, röplapok. Mondhatni, az egyént egész életén végigkísérik, jelen vannak ünnepnapjain, élete fordulóin. Elkészítésük, beszerzésük, bemutatásuk, használatuk a szertartások rituális mozzanatává válik. Szervezik, finalizálják az eseményt, növelik ünnepélyességét, informálnak, kapcsolatokat ápolnak. Funkciójuk általában túl is lépi a megcélzott eseményt: egy társadalom, egy közösség szokás-, divatgyakorlata részeként jelzik a társadalomhoz való tartozást. Az esemény elmúlásával maradandó tárgyként őrzik annak emlékét, státust biztosítanak az egyennek, részt vesznek az élettér kiépítésében, díszítésében.

Ha csupán a születési, konfirmációi/bérmálási, katonai emléklapot, a névnap „főköszöntő levelet”, képeslapot, az esküvői meghívót, dísztáviratot¹, a vizitkártyát², a táncrendet említjük, a sor bizonyosan kimerítetlen marad.

Torda és Aranyosszék első hosszas életű lapja, az Aranyosvidék 1891. április 19-i száma tudósít arról, hogy frissen megült esküvője alkalmával „az új pár ez alkalommal a fővárosból, Kolozsvárról s a vidékről egész halom üdvözlő sürgönyt kapott”. Egy néhány hónappal későbbben tartott esküvőn az ifjú pár 126 üdvözlő sürgönyt és 20 levelet bontott fel (Aranyosvidék, 1891. aug. 2.). A kor intézményei (posta, egyház, nyomda, kereskedelem) egyre intenzívebben válnak a rítusok kiszolgálóivá. 1891-ben az említett újságban Harmath József „könyv-, papírkereskedő és könyvnyomdatulajdonos” így ajánlja fel szolgálatait a közönségnek: „mindennemű tudományos mű, verses könyvek, iskolai értesítők, évi jelentések, zárszámadások, vámbárczák, meghívók, nász-, gyászjelentések, falragaszok, szóval: egy könyvnyomda keretébe tartozó bármilyen munka, csinos kivitelben, olcsó árak mellett elkészítetik”. (Aranyosvidék, 1891. okt. 11.)

A halálhoz és a temetéshez nagy számban kapcsolódnak írott szövegek (végrendelet, gyászjelentő, nekrológ, halottbúcsúztató, vers, koszorú-, koporsó-, sírfelirat). Az Aranyosvidék már első évfolyamától (1891) állandóan közöl gyászjelentéseket. Ezek terjedelme, szerkezete és tartalma teljesen megegyezik a nyomtatott gyászjelentőkével³. Kéziratos feljegyzésben maradtak fenn egy 1937-es unitárius temetési szertartás koszorúfeliratait⁴. Szin-

tén kéziratban maradt fenn 1912-ből halottbúcsúztató vers. Az 1950-es évekből ilyenek szórólapra nyomtatva is készültek⁵. Bár e műfajok kialakulása különböző korokra és motivációkra vezethető vissza, a 20. század eleji párhuzamos jelenlétük bizonyított.

Jelen dolgozat a Torda környéki gyászjelentők szociális, szemiotikai és pragmatikai vonatkozásait kívánja leírni. Az elemzés egy 181 darabból álló szövegbázist vesz alapul.

A gyűjteményben található legrégebb szórólap 1869-ből való. Ez a kor feltételezhetően a műfaj megjelenésének ideje. A Vajdaságban előkerült legrégebbi gyászjelentőt 1872-ben nyomtatták⁶. A Századok 1869-es, III. évfolyamában megjelent cikk friss felfedezésként beszél róluk: „Napjainkban az érdekelt családok, tagjaik elhunytát gyászkerettel ellátott hirdetvényben szokták ösmerőseiknek, rokonaiknak tudtul adni. E divatot a nyomdáknek tulajdoníthatjuk, melynek működése kevés időt és fáradságot igényel.”⁷ A műfaj megítélésére, népszerűségére vet fényt az a tény, hogy az 1891-es XIII., a vasárnapi munkaszünetet elrendelő törvény cikk a gyászjelentő nyomtatását a halasztást nem tűrő munkák közé sorolta.

A Kolozsvártott 1848-ban kiadott Erdélyi Híradó című lap váltakozva *Necrolog*, *Gyász hír*, *Halálozás* cím alatt ad hírt neves személyiségek haláláról. A minden esetben 2–3 soros szöveg a szerkesztőség álláspontját képviseli. Ugyancsak nehezen állapodik meg a rovatcím a Kolozsvári Közlöny című lapban. 1858–1860 között a lap a *Kolozsvári napló*, *Különbfélek*, *Apró hírek*, *Újdonságok* rovatban közölt *Necrolog*, *Gyász hír*, *Gyászjelentés*, *Szomorújelentés* címmel halálhírt. A nyilvánosság előtt elbúcsúztatott személyek kezdetben neves személyiségek (Bolyai János, Herepei Gergely író), arisztokraták (Losonczi báró és gróf Bánffy József, bethleni ifj. gr. Bethlen Pál, zabolai Gróf Mikes Erzsébet), közéleti figurák (ügyvédek, orvosok). Egy 1858-ban közölt nekrológ az alapjául szolgált nyomtatott gyászjelentőre hivatkozott. Az újságban teljes terjedelemben közölt nyomtatott gyászjelentő szöveg báró Jósika Sámuel (meghalt 1860-ban) Bécsben nyomtatott, onnan szétküldött gyászjelentője.

A műfaj kézzel írott előzménye a 17. századtól ismeretes. Altorjai Apor Péter 1736-ban a „régí erdélyiek temetésiről” írva jegyzi meg: „Mikor osztán az temetéshez hozzákészültenek, napot rendeltenek, az rendelt napra az atyafiait, és ha nagy ember volt, az ország catalogusa szerint az ország rendeit levél által az asszonyokkal együtt elhitták.”⁸ A néhai fejedelemszszony, Báthory Zsófia (meghalt 1680. jún. 14-én) temetésére Zrínyi Ilona írt gyászlevelet 1681. febr. 17-én. Az 1682. II. 13-án elhalálozott gróf Homonnay János halálára pedig édesanyja, 1682. ápr. 1-én. Temetésére 1682. május 11-én került sor Ungvár várában. E levelekről állapítja meg a Századok cikkírója: „A XVII-dik században e tekintetben is a dagályos, szöbő irány uralkodott, hosszadalmas válogatott phrasisokban közöltetvén az illetőkkel a halálhír.”⁹

A nyomtatás fokozódó igénybevétele módosította a műfaj tartalmi-formai jellemzőit. A 19. század első felére letisztult nyomtatott változat még szövegközpontú volt. A halál-, gyász-, temetőallegóriák a század közepén állandósulnak a nyomtatványokon, egy 1843-ban kiadott, 643 metszetet tartalmazó gyűjtemény hatására¹⁰. A Tordán és környékén fennmaradt gyászjelentők a nyelvi és képi kód megállapodott, békés együttesét bizonyítják.

A BÁZIS

A vizsgált gyászjelentők két tordai család tulajdonában maradtak fenn. A tordai F.O. az évtizedek során örökölte elődei és az utód nélkül elhunyt rokonok gyászjelentő gyűjteményét. Ma 19 személynek címzett 157 gyászjelentő van a tulajdonukban, az 1869–1944 közötti időszakból, a következő megoszlásban.

Címzett	Darab	Időszak	A keltezés helye
Szentpéteri János	2	1869–1874	Szamosújvár: 1 Brassó: 1
Pálfy Károlyné	1	1896	Kövend: 1
Dániel Károly	26	1900–1910	Torda: 19 Kolozsvár: 3 Nagyenyed: 1 Budapest: 2 Sepsiszentgyörgy: 1
Dániel Károlyné	17	1900–1923	Torda: 14 Kolozsvár: 2 Nagyenyed: 1
Finta Miklósné	1	1913	Kolozsvár: 1
Pöllnitz Oszkárné	35	1914–1943	Torda: 20 Kolozsvár: 4 Dés: 4 Pusztamérges: 2 Makó: 2 Marosvásárhely: 1 Nagyenyed: 1 Aranyosszentmihály: 1 Szászrégen: 1

Osztian Ernő	26	1919–1943	Torda: 18 Kolozsvár: 2 Marosvásárhely: 1 Aranyosgyéres: 1 Pusztamérges: 1 Budapest: 1 Nagyenyed: 1 Lécfalva: 1
Vertán Endre	1	1916	Kolozsvár: 1
Abt Ernőné	1	?	Budapest: 1
Pöllnitz Olivérné	1	1923	Torda: 1
Pöllnitz Ottóné	6	1929–1942	Torda: 4 Budapest: 1 Tiszaroff: 1
Abt Jenőné	2	1923	Torda: 1 Borbánd: 1
Tanka Béla	1	1930	Torda: 1
Toroczky úr	1	1937	Kolozsvár: 1
Papp Andorné	1	1940	Torda: 1
Osztián Géza	5	1934–1937	Torda: 1 Nagyenyed: 1
Adorjáni Endre	2	1936–1943	Torda: 2
Finta Andor	27	1935–1944	Torda: 25 Győr: 1 Gáldtő: 1
Osztián Emil	1	1940	Torda: 1

H.A. az aranyosrákosi anyai nagyapjának, Pethő Lajosnak címzett gyászjelentőket örökölte.

Pethő Lajos	22	1920–1968	Aranyosrákos: 18 Sinfalva: 2 Mészkö: 2
-------------	----	-----------	--

A GYÁSZJELENTŐ

A gyászjelentő megrendelése a halál beállta utáni első teendők egyike¹¹. A gyászlapok nagy részének keltezése az elhalálozás napját tartalmazza.

A gyászjelentők tanúsága szerint a 20. század első éveiben a halottat gyakran a halálestet másnapján temették el. Özv. Dániel Kristófné 1874. március 28-án halálozott el, gyászlapjának keltezése is erről a napról származik, temetésére másnap, 29-én került sor. A halálestet másnapján temették el Domjászegi Bodó Domján Miklóst is 1898. április 27-én, Tóth Miklóst 1901. szeptember 26-án, Osztián Gézá 1904. február 20-án. A gyerekek egyszeri virrasztása az előforduló néhány eset alapján általánosnak mondható. A 87 éves korában „jóltevője” házában 1908. május 3-án elhunyt Macskási Istvánné gyászjelentője aznap keletkezett, temetése is ugyanazon a napon zajlott le. A gyászjelentő tehát általában a temetés napjára vagy a temetés előtti napra készült el, ritkán 2 nappal a szertartás előtt.

A századelőn gyakori volt a szórólapok posta általi szétküldése, a településen belül is.¹² A távol lakó hozzátartozóknak a posta legjobb esetben a temetés napján kézbesítette. Ugyancsak megkésve, s ezúttal napokkal később hozta a hírt az újságban közlített gyászjelentés.

Idő múltával a gyászjelentők igazi funkciója feltételezhetően nem csak az esemény szervezése, az érdeklődők egybehívása volt. Sokkal inkább a gyász rituális kifejezésére, a divatnak, az elvárásnak való megfelelésre, valamint az emlékhagyásra szolgált és szolgál.

„NYUGODJÉK CSENDESEN”

Mint kommunikációs aktus, akárcsak a temetési szertartás néhány mozzanata, valamint a szertartás során és után végzett néhány vallásos-mágikus cselekvés (virrasztás, vallásos szertartás, gyászmise, gyászsistentisztelet, siratás, koldusnak adott adomány) a halott fele irányul, lelke megnyugtatására szolgál.

Az 1940-es évekig a katolikus vallású halott gyászlapján a halott lelkéért bemutatott engesztelő szentmise áldozat időpontja is megjelent. A protestáns vallású halott gyászlapján ugyan nem szerepel ez az adat, de a környéken máig tartó gyakorlat, hogy a halott hozzátartozói a temetés utáni vasárnapon gyászba öltözve részt vesznek a délelőtti istentiszteleten. A lelkész megemlékezik a halottról, amit a hozzátartozók sírása, zokogása kísér.

A gyászlapok, akárcsak a sírfeliratok, tipográfiai és proxemikai megoldással is kiemelt búcsúfrazeológiája mágikus eredetű és jellegű. Az isteni oltalomba helyezik a halott lelkét, nyugalmat, üdvözülést kívánnak (Béke poraira; Nyugodjék csendesen; Legyen üdvösség osztályrésze fent, legyen emlékezete áldásban örökké közöttünk; Legyen csendes síri álma, a szeretet és emlékezet virrasszanak felette; Legyen emléke áldott, nyugalma csendes; Legyen a hant könnyű felette; Hit angyalai virrasszanak porai felett; Drága

halottunk pihenj békén és az örök világosság fényeskedjék neked; Áldás és béke hamvaira; Isten veled, nyugodj csendesen). E frazeológia a ritualizált nyelvi viselkedéshez hasonlóan merev, sztereotip, lassan változó¹³. Szemléletbeli módosulása az 1950–60-as évektől nyilvánvaló. Ezekről az évektől ugyanis a búcsú frazeológia fogadkozás jellegűvé válik (Emlékedet szívünkbe zárva őrizzük), s napjainkra a halott helyett az ismerősök felé irányul (Emlékét hálás kegyelettel őrizzük meg).

A távolban elhunyt hozzátartozók emlékére tartott gyászszertartásnak és a számukra készített gyászjelentőnek ugyanúgy része van a halottkultuszban, mint a sírkőnek, a háborúk idegenben elhunyt áldozatainak állított közös emlékjelnek. Fehér János 1920. február 20-án hunyt el Szibériában. Gyászjelentőjét 1920. december 6-án nyomtatták, a gyászistentiszteletre 1920. december 19-én került sor. A szomszédos Mészkon a Gálffy család Pali nevű fia 1942-ben halt meg a harcúterén. Hozzátartozói édesanyja előtt annak haláláig titokban tartották a szomorú eseményt. Az anya emlékére készített gyászjelentő a hősi halált halt fiúra is emlékezik. A távol elhunyt hozzátartozó neve hasonlóképpen rákerült valamelyik családtag sírjére, ahol halottak napján világítani és elsíratni lehetett őt.

TÁRSADALOM-...

Természetesen tévedés lenne a gyászjelentőt csupán a kultikus-mágikus paradigmában hagyni. A szórólapnak nem is elsődleges funkciója volt a halott nyugalmának biztosítása, kiengesztelése.

A rendelkezésemre álló gyűjtemény többszörösen is esetlegesen reprezentálja a műfaj teljes életét. A 100 év során megoszló 181 darab gyászlap alapján például nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy, akárcsak a sírjel, a sírfelirat, mindenkit megillet-e a gyászjelentő. A rendelkezésre álló anyag alapján azt mondhatni, hogy nem.

A századforduló 30–40-es éveig a földbirtokosok, az arisztokrácia, a vármegyei, egyházi élet elöljárói számára rendeltek gyászjelentőt. Az évszázadok óta intenzív iparos életet élő Torda polgárai a múlt században már szintén hódoltak e szokásnak. Biluska Antal kereskedőnek 1897-ben, Asztalos János írnoknak 1898-ban, Váradi János kereskedősegédnek és Lámpé Lajos könyvkötőnek 1899-ben, Virág Antal kereskedőnek 1909-ben, Bardócz Ferencnek, a timártársulat elnökének 1935-ben, verebélyi Fűssy Jenő mérészárosnak 1943-ban készítenek gyászjelentőt. Körorvost, gyógyszerészt, tanárt, tanítónőt szintén már a múlt századtól megilletett a gyászlap.

A gyászlap tehát valamilyen társadalmi tekintély, pozíció velejárója. Egyetlen példánk bizonyítja azt, hogy ez a tekintély a közelállókra is átsugárzik. A korábban már említett, 1908-ban elhunyt, családjától elhagyott Macskási Istvánné az őt befogadó „jóltevője” tekintélye miatt részesül gyászjelentőben.

Alolirottak szívük mély fájdalommal tudatják, hogy a szerető férj, testvér, nagybátya, sógor és jóbarát

ERZSÉBETVÁROSI

DR. SZENTPÉTERY NS. LAJOS

Torda-Aranyosvármegye főorvosa, egészségtan tanára. törvényhatósági és közigazgatási bizottsági tag stb.

életének 60-ik, boldog házassága 8-ik évében, hosszas szenvedés után meghalt.

Hült teamei folyó hó 24-én d. u. 5 órakor fognak a bázsnál tartandó róm. kath. szertartás szerint örök nyugalomra helyeztetni; halhatatlan lelkéért pedig az engesztelő szentmise áldozat folyó hó 25-én d. e. 10 órakor fog az egrek uránkn a helybeli plebánia templomban bemutatattani.

Nyugodjék békességben!

Torda, 1901. Julius 23-án.

Özv. dr. Szentpétery Ns. Lajosné

szül. **Haller Zsuzsa,**
mint neje.

Szentpétery Ns. János,
Szentpétery Ns. Irma.

Szentpétery Ns. Matild, özv. Folyosics Albertné és gyermekei.
Szentpétery Ns. Anna, férjeseit Daniel Károlyné,
Szentpétery Ns. Vilma, özv. Falfy Károlyné és gyermekei.
mint testvérel.

Fényes és Stangl, császári Híradók 1, Torda

TORDA-ARANYOS VÁRMEGYE TISZTIKARA
mély részvétellel tudatja, szeretett tisztviselőtársának

ERZSÉBETVÁROSI

DR. SZENTPÉTERY LAJOS

vármegyei főorvos, megyebizottsági és közigazgatási bizottsági tagnak,

folyó hó 21-én délután 5 órakor, 17 éves kőzhasznu vármegyei szolgálata után, 50 éves korában történt elhunytát.

A megboldogultnak hült teamei folyó évi július hó 24-én délután 5 órakor fognak az elhunyt lakásán tartandó róm. kath. egyházi szertartás után, a tordai családi sírboltba örök nyugalomra helyeztetni.

Torda, 1901. július 23-án.

Dr. Daniel Károly
Hályos

Fényes és Stangl, császári Híradók 1, Torda

Erzsébetvárosi Szentpétery Ns. Lajos két gyászjelentője

Természetes körülmények között egy személyt egy gyászlap illet meg. Ritkábban egy intézmény is a maga halottjának érezheti az elhunytat, s maga is gyászapon adja tudtul a szomorú eseményt¹⁴. Gönczi Endre halálakor 1896-ban, Erzsébetvárosi Dr. Szentpétery Ns. Lajos halálakor 1901-ben a család és a vármegye tisztikara egyaránt gyászjelentővel búcsúzott halottjától. Az aranyosrákosi id. Báló István halálakor, 1937-ben a család mellett az Aranyosszéki Takarékpénztár Rt. Igazgatósága és Felügyelő bizottsága külön adta tudtul munkatársa elhunytát. Az utódok, hozzátartozók nélkül meghalt Bors Mihály, az Erdélyi Kárpát Egyesület elnöke, az Országos Magyar Párt tordai tagozata elnökének gyászjelentőjét az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa rendelte.

A 181 gyászlap folyamatos olvasása győzhet meg arról, hogy a gyászlapokkal való foglalatatoskodás (készíttetés, tartalom, a címzettek kiválasztása és megnevezése) egy település lakossága egy rétegének öndefiníciós és szimbolikus elhatárolódási gyakorlatáról szól.

A gyászjelentő tipográfiai és proxemikai megoldással kiemelt szövegrésze a halott megnevezése. E terjengős szöveg tartalmazza a társadalmi hierarchiában megszerzett pozícióját, magas származását, előkelő rokon kapcsolatokat. Egyaránt hangsúlyt fektet a nemesi rangot (magyargyerőmonostori báró Kemény György, Torda-Aranyos vármegye volt főispánja, a Szt. István rend lovagja), a családi birtokok lelőhelyét (Abrudbányai Rédigér Béláné szül. Gelenczei Finta Kata; özv. Kövendi idősb Gál Lajosné született Csegezi Csongvár Zsuzsánna), a tiszteletbeli tisztségeket (Komádi Tarsoly Kálmán egyházi főgondnok, iskolaszéki elnök, törv. Hatósági biz. tag stb.; Felei Ábrahám Sándor az újtordai ev. ref. egyházközösségnek volt 15 évig gazdagondnok, jelenben presbyter, városi képviselőtestületi tag, a timár-társulatnak 7 éve elnöke), a tekintélyes hivatali beosztást (Gönczi Endre tordai járási főszolgabíró; Székely Elek belügyminiszteri osztálytanácsos), a harci érdemeket és érdemrendeket (Domjángszegi Bodó Domján Miklós hites ügyvéd, 1848–49-iki szabadságharcban honvéd főhadnagy), a doktori címet (özv. Dr. Harmath Béláné, özv. Dr. Issekutz Hugóné). Iparosok esetében hasonló súllyal bír az iparoséletben betöltött tisztség („a timár-társulatnak 7 éve elnöke”, „a Mészáros Részvényes Társulat elnöke”).

A felsorolás olykor egészen terjedelmessé válik.

Kerpenyesi Sterca SUILUTIU DÉNES

nyug. kir. törvényszéki bíró, a Ferencz József-rend lovagja, az ó-tordai gör. kath. iskolaszék és a tordai „Ariesiana” hitelintézet igazgatóságának elnöke, a román irodalmi egyesület r. tagja stb.

Dekáni Gusztáv

csász. és kir. őrnagy, az 51-ik gyalogezredben, a hadiékítményes III. oszt. vaskoronarend lovagja, a német birodalmi vaskereszt, hadiékítményes katonai

érdemkereszt, az arany signum laudis stb. és legfelsőbb helyről nyert többszörös elismerés tulajdonosa

unter- és ober-pöllnitz-i és willichi

Báró PÖLLNITZ OLIVER

földbirtokos, a dési polgári és kereskedelmi bank igazgatósági tagja

Az egyén közéleti szerepeinek megörökítésére való törekvés a múlt század utolsó éveitől az 1950-es évekig folyamatos. Különösen a férfi halottak esetében érvényesül. Nőknél ritkán fordul elő. Az egyedüli foglalkozás, amely megörökíthető, a tanítóskodás. Hasonlóképpen nem jellemző a falusi környezetre az elhunyt közéleti szerepeinek felsorolása.

Érdemes megjegyezni, hogy az 1–2 éves korban „státus” nélkül elhunyt gyereket a családnév sem illeti meg. A 8–16 éves gyerek viszont már teljes jogú tagja közösségének.

Hasonló rejtett jelentése van a halott hozzátartozói felsorolásának. A temetés, a gyász vállalása alkalmat szolgáltatott az együvé tartozás, a „rokonság”, a vérségi hálózat kinyilvánítására, felmutatására. E „genealógiai táblázat” olvasata egyaránt hivatott az elhunyt és gyászolók presztízsének emelésére. A halott érdemei a gyászolókra, a hozzátartozók érdemei az elhunytra tekintélyt ruháznak át. A terjengős és száraz felsorolás ilyen szempontból beszédes. Jelzi azt, hogy az elhunyt a társadalom milyen tekintélyes tagjaival állandósított rokoni kapcsolatot, leszármazottainak milyen helyet sikerült kivívniuk a társadalmi hierarchiában. Ezzel magyarázható, hogy az „enumeráció” olykor uralja a gyászlapot, valamint az is, hogy gyakran a hozzátartozók származását, nemesi és doktori címét, közéleti szerepeit is tartalmazza.

Az osztályideológia felborulása, a korábbi társadalom elitjével való elbánás felfüggesztette a társadalmi presztízsről szóló képes beszédet. Az új rendszert kiszolgáló hatalmi garnitúra énképének kimerevítéséhez nem használta fel a műfaj kínálta lehetőségeket.

A kiválasztás hasonló szempontjai érvényesülnek a gyászlap szétosztásában.

A gyászjelentő az egész családnak szól. Nem kaphat belőle több családtag. Az előre megírt lapok címzettje a családfő. Nőnek csupán akkor címezhetik, ha megözvegyült. Egyébként akkor sem lehet címzett, ha az elhunyt az ő rokona. A gyűjteményben 17 darab, Dániel Károlynak címzett, 1896–1910 között datált gyászlap található. Ettől kezdve özv. Dániel Károlyné lesz a címzett.

A címzésben a címzettet is a legnagyobb közéleti titulusai illetik meg. A Pöllnitz Oszkárénak 1914–1943 között küldött lapokon a következő címzések olvashatók: „Báró Pöllnitz Oszkárné úrnőnek”, „Méltóságos Báró Özv. Pöllnitz Oszkárné úrnőnek”, „Méltóságos Br. Pöllnitz Oszkárné őméltóság-

gának és családjának”. Osztián Ernőén 1919–1943 között pedig: „Tek. Osztián Ernő”, „Ngs. Osztián Ernő úrnak”, „Osztián Ernő tanácsos úrnak”, „Osztián Ernő nyug. polgármester úrnak”, „Osztián Ernő nyug. városi tanácsos úrnak”. Az aranyosrákosi gyászjelentők azt bizonyítják, hogy falu helyen a „Tekintetes/Tek./T. Pethő Lajos (úrnak)” címzés volt az általános. Az írásképből arra is következtetni lehet, hogy a címzést felnőtt végezte. 1965-től a puszta név kerül a lapra, felismerhetően fiatal iskolás írásával¹⁵.

E gyakorlat értelmezése újra rejtett jelentések megfogalmazását teszi lehetővé. A gyászjelentők készíttatése, szétosztása szimbolikus aktus, amelyben a társadalmi hierarchia, az egyéni státusok megerősítése történik meg. A temetés körüli cselekvések a társadalmi hálót állandósult, elfogadott szabályok alapján hozzák működésbe.

A szétosztás városi, nemesi és polgári közegben a társadalom intézményesült kapcsolatait, csatornáit mentén történt. A gyászjelentők ezért is szóródhattak szét nagyobb földrajzi zónában. A vidéki család a lokális közösségbe illeszkedve a temetés alkalmával is szűkebb társadalommal kommunikál.

...EMBER...

A halott emlékének kimerevítését, a pozitív emlékképnek a kortársak és az utókor számára történő kiépítését szolgálja a gyászjelentő egy korábbi szerkezeti eleme. Ez a halál tényének közlése után található, és erősen lírai természetű. Az értékelés perspektívája ezúttal megváltozik. Egyértelműen a családtagok „alulnézetéből” látjuk az elhunytat. A férfiak esetében a közéleti szerepvállalást és tevékenykedést a harctéren hozott áldozatot, nők esetében a családjáért vállalt örök törődést, a hűséget, a megőrzött tisztaságot, gyerekek esetében az ártatlanságot volt szokás kidomborítani.

Olvassunk bele a gyászjelentőkbe.

„Az igazságszolgáltatás hű katonája. Ott teljesítette szolgálatát, ahova a kötelesség szólította” (1896). „Munka volt egész élete. Munka, melynek forrása a szeretet, neve munkás szeretet. Munkált, alkotott, gyarapított nemcsak önmagáért, övéiért, hanem anyaszentegyházáért is, melynek hű munkása volt sokáig” (1896). „A melegen dobogó szív, mely végzetlenül gyöngéd gondoskodással erősítgeté házának oszlopait s egy boldog családnak életét kitölté, a kötelesség embere, ki úgy az Úr háza, mint saját dolgaiban szelíd lélekkel, emberbaráti szeretettel járt vala” (1897). „Egész életében az igazságot kereste” (1898). Élete „édes övéinek, a közügynek, a hivatásnak és egyházának vala szentelve” (1899). „A közéletnek egykor erős és munkás bajnoka” (1903). „Egy, a szorgalmas munkában fáradhatatlan és becsületes férfiú hagyta itt a munkatért, melyen hű és igaz vala. Egyházának, városának, hazájának egyszerű, de derék fia, hasznos és tevékeny tagja volt” (1909). „Hű és munkás fia volt hazájának, egyházának; derék harcosa a ma-

gyar kultúrának, bátor hirdetője Isten igéjének” (1914). „Fennkölt jellemét nemes egyszerűség jellemezte. Odaadó szorgalmával nemcsak családjának előmeneteléért fáradozott, de minden igaz ügynek lelkes pártolója volt. Életét hittel élte le. Az élet súlyos megpróbáltatásait alázattal viselte. Most vele a mi életünknek koronája hullott le. Fájó szívvel nyugszunk meg Isten változhatatlan akaratában” (1938). „A szerető szív, melynek forrásából együtt átélt 25 évnek sok küzdelmeire munkakedvet, üdülést, erőt merített vala a férj, életet, növekedést és felvirulást két gyöngéden szerető gyermekei szív; örömet és megújhódást szülő, testvér és rokonok”(1893). „Sohasem szűnnek meg övéinek boldogsága felett virrasztani” (1896). „45 évi hosszú özvegységét bámulatos türelemmel s az Istenbe vetett erős bizodalommal hordozta” (1898). „Tűrésnek, lemondásnak, önmegtadadásnak szelíd érvényeivel hordozá egy hosszú életpályának minden keresztjét” (1900). „Az ártatlanság tiszta koszorúját nem adta áruba a világ gyönyöreieért” (1909). „Családunk egész világa, s az otthon temploma vala, melynek oltárán nap-estig áldozott. Az ő kezei soha meg nem fáradtak és vigyázása ébren vala mind éjjel, mind nappal” (1909). „A szeplőtlen jellemnek, az alkuvást nem ismerő becsületességnek, a mellőzést is szótlánul, méltósággal tűrő férfiaságnak, a rendíthetetlen elvhűségű hazafiságnak, a meggyőződésteljes, sziklaszilárd hitnek. Egész ember volt! Igaz ember volt!” (1913). „Az önfeláldozó és rajongásig szeretető édes anyának példányképe volt. Életét szerénység, puritán egyszerűség jellemezte. Az élet csapásait törhetetlen hittel védte ki. Törékeny alakja azonban nem bírta tovább a nagy próbatételt” (1938).

Egy 11 évesen elhunyt kisfiú pedig: „életünk tündöklő csillaga volt ő” (1942).

Megdöli szívvel tudatjuk, hogy forrón szerett gyermekünk,
és testvérünk

TIBORKA

f. hó 6-án d. u. 1 órakor 10. százpos korában az angyalok
kézét távozott.

Drága kic halottunk földi maradványait f. hó 8-án d. u.
4 órakor fogtak a római kath. anyaszentegyház szertartásai
szerint örök nyugalomra helyezni.

Torda, 1904. évek: 6. évk.

Tudósítás:
Ervin, Edith és II.

Alaca Zoltán és neje
Tóth Ilona.

Nemzetgyászati előlétes társaságai közlése: Torda.

Kisgyerek gyászjelentője 1904-ből

A gyászjelentők által egy társadalom igyekezett megalkotni, kivetíteni és elfogadtatni a maga idealizált képét. E kép tartalmi elemei: aktív közéleti szerep, hazafias érzések, munkálkodás, a család iránti figyelem, rajongás. A lírai betét előfordulása az 1930-as évekig általánosnak mondható. Kivételt képeznek a nemes családok gyászjelentői, amelyekben a nemesi cím, a származás, a rokonság, a kitüntetések felsorolása objektív nyelven valósítja meg ugyanazt a funkciót. Ezekben a halott és rokonsága „image”-ének megkonstruálása olykor teljesen dominálja a szöveget.

A lírai betétek 1930–40 táján el-elmaradoznak. Újabb egy-két évtized alatt demokratizálódik a műfaj. A név mellől elmarad a foglalkozás, a cím, a közéleti szerep megnevezése, s a gyászlap a család és a rokonság körébe szorul vissza. A „hűséges férj, forrón szeretett édesapa, jó testvér és rokon”, a „drága halottunk”, „felejthetetlen halottunk” sztereotip jelzők csupán a családi perspektívát tartalmazzák. A szöveg ezzel egyidőben megrövidül, tartalma az eseményre összpontosít (a halál bekövetkeztének körülményei, a temetés időpontja).

...ÉS HALÁLKÉP

A gyászról, a halálról való beszéd a gyászjelentők másik lényeges komponense. A műfaj történetének első korszakában e tartalmi elem részletezettebb, kidolgozottabb, stilizáltabb volt. A poétikai megjelenítés tulajdonképpen összefonódik a heroizálás említett szándékával. E szándék sokszor a halál megjelenítésére szolgáló metaforák jelentéskörével szervesen összefonódva valósul meg.

Az elhunyt metaforája leggyakrabban a terebélyes vagy zsenge fa, amely vagy erőszakos vihar, vagy a pusztító idő áldozatául esett. „A munkának, becsületnek, önfeláldozó szeretetnek erős fája kidőlt” (1900), „ifjú törzse dőlt ki életünknek” (1901). „Kidőlt az öreg tölgy, melynek tenyészdús gallyai, reményzöld lombjai s a körötte nyíló örömvirágok közt az örökifjúság szele lengedezett, s amely erős támasza, enyhet adó helye vala a családnak, egyháznak, városnak, hazának és az igaz barátságának” (1913). A metaforikus jelnetést olykor csupán az ige hordozza: „egy nagy rokonság köréből dőlt ki idő előtt egy jó testvér és hűséges rokon” (1909). E példákban, s a metaforának a temetési terminológiában való állandósulása a fa, a tölgy az életfa, a családfa, az idő fája jelentést aktivizálja. Kontextusai egyaránt érzékeltetni tudják a halál körülményeit („Villámsújtotta fa”), az elhunyt életkorát („ifjú törzs”, „öreg tölgy”), leszármazottainak számát („tenyészdús gallyak”).

Ugyanez a képi mező tágul a dérütötte, a halál szele perzselte, szikkasztotta virág metaforákban. „Meggzáradt az ő élete is, mint a dérütötte virág” (1896). „Átalment rajta amaz emésztő szél és elperzselé szívének minden biztató reményét”(1900).

A halál megjelenik még az elomló földi sátor (1900), a lehanyatló nap (1926), a kihunyo fáklya, utolsót dobbanó szív metaforákban. Ez utóbbi kibontása: „Lassan kialudott egy életfáklya, mely lobogásával a maga útjában a szeretet melegét szórta mindenfelé szerteszt, nemcsak az élet delelő horizontján, hanem a hosszúvá lett alkonyat sugártalan bús vidékeken is” (1913). „Már régen lefordította fáklyáját az enyészet angyala a hű munkás, s szorgalmas jó ember fölött” (1942).

A halál megjelenítésének másik pólusa a halál, a betegség perszonalifikálása. Az élet-halál összecsapásának drámai megjelenítése évtizedeken keresztül népszerű volt. „Háromszor küzdötte le a súlyos betegséget s az háromszor tért újra vissza, míg végre győzedelmeskedett a halál” (1896). „Mint villám jött pallosával a halál angyala” (1897). Együttal a világháború hangulatát is érzékeltette: „A borzasztó vérzivatarokban a diadal és dicsőség útját jártad; nem félted a halált; többször sebesülve elbukál, de szívós kitartásod, fegyelmzett egyéniséged, lángoló honszerelmed ismét a harcok tűzébe szóltott, míg most diadalmaskodott fölötted a halál” (1916).

És még egy, a szöveg poétikai dimenzióit érzékeltető idézet: „Mint a vihartól űzött zápor magas hegyekről lerohanva felzavarja a legtisztább folyót, mint a sötét felleg hirtelen begyászolja a tiszta kék eget, úgy borította el a világos értelmet, úgy terített gyászt az égtiszta kedélyre a végzet sujtoló csapása” (1897).

A halál, a gyász intenzív átélését szembeűnően hirdető romantikus-szeccsziós stílus egyszerre húzódik háttérbe a társadalmi kóddal¹⁶. A műfaj, lemondva egy világtkép, egy élet- és társadalomszemlélet megfogalmazásának szándékáról, igényéről, az esemény kiszolgálására vállalkozik. A fennmaradt gyászlapok egyértelműen jelzik, hogy megváltozott a témához való viszonyulás. A halál mint esemény megmarad szomorú realitásnak, a fölötté való elmélkedés, az indulatok dagályossá növesztése, a halott heroizálásának szándéka népszerűtlen lesz.

A gyászjelentő hajdani presztízstárgy voltát bizonyítja a kivitelezéséről gondoskodó vállalkozó státusa. A századforduló tordai gyászjelentőin védjegyként szerepel a „Némethy József első díszes temetkezési intézet”, a kolozsváriakon a „Czetz Péter első dísztemetkezési intézete”, a désieken pedig a „Jagamas János Szolnok-Doboka megye első temetk. intézete” kolofon.

A GYÁSZJELENTŐ VIZUÁLIS KÓDJA

Az üzenet, a gyász kifejeződését a verbalitáson túl a grafikai megoldás is szolgálja. A fekete gyászszegély, a lap élére helyezett gyász-szimbólum, a halott nevének vastag fekete betűkkel való szedése összefüggő egységet alkot¹⁷.

A gyász mindenik jele mindaddig variálható, amíg általa a halott társadalmi státusa szabatosan visszatükrözhető.

Egy 1874-ből származó, tordai keltezéssel Kolozsvárt nyomtatott gyászjelentő fekete kerete 3 mm-nyi szélességű csíokban öleli körül a szöveget. Csekme András 1896-ban, Suilițiu Dénesnek 1897-ben nyomtatott gyászjelentőjének kerete önmagában világosabb színnel mintázott, antik oszlopokat, falidíszítéseket imitálva. Erzsébetvárosi Dr. Szentpétery Ns. Lajos 1901-ből, Özv. Osztían Kristófné szül. Kazatsai Mária és Finta Jolán 1902-ből származó lapjának fekete szegélye préselt, hullámos díszítésű. E ritka megoldás utolsó előfordulása 1924-ből való.

A gyászlapok egyedüli illusztrációja a lap élén, az írás fölött fordul elő. A katolikus vallásúak előszeretettel rendelnek kereszt alakú díszítést. A figuratív ábrázolások temető-allegóriák, kisszámú változatban. Központi elemük az obeliszk, a sírkő, amelyhez szinte általánosan társul a szomorúfűz és az angyal: az obeliszkre támaszkodva, ha az koporsó formájú, illetve tövében ülve, ha oszlopszerű.

A századelőn a gyermekkorban elhunytak számára a gyászjelentő sajátos kivitelezése alakult ki. Méreteiben kisebb (23×30 helyett 19×24 cm), színezésében enyhébb (fekete helyett kék, széles gyászkeret helyett keskeny és mintázott), motívikájában oldottabb (körbefutó viráginda; röpködő angyalok; ölében kisgyerekekkel az égbe szálló angyal), a szöveg pedig szerkezetében egyszerűbb¹⁸, terjedelmében rövidebb lett¹⁹. Összhangulatában oldottabb, természetesebb, pragmatikusabb a gyermekek számára rendelt gyászlap.

A GYÁSZJELENTŐ MA

A nyugodt, polgárinak nevezhető életformát feldúlta a világháború, a történelmi igazságszolgáltatás hazug ideológiája és következményei, az államosítás, az iparosítás. Az életforma, életvitel, a szokások, a szertartások forgatókönyvének átrendeződésében a gyászjelentő nem tűnt el. Jelentősége, szerepe, az őt fenntartó mechanizmus szertartásossága megváltozott, lecsökkent²⁰. A referenciális funkció háttérbe szorította a gyászlap szinkretizmusát, a hagyományhoz való szolgálai, kreativitás nélküli viszonyulás a teljes szöveget sztereotippé tette, uniformizálta, sematizálta a vizuális kódot. Mai, modern változatának nem is a formai-tartalmi hagyományait őrző gyászlapot kell tartanunk, hanem az újságokban feladott néhány soros nekrológot.

JEGYZETEK

1. Obert, V., 1981.
2. Győry L., 1992.
3. A két műfaj összehasonlítása további figyelmet érdemelne.
4. Az 1901–1937 között élt, szociográfus, író, mészkei lelkész Balázs Ferenc koszorúfeliratairól van szó.

5. Kontextusát I. Kríza Ildikó, 1993, 29.
6. Tripolszky 1985, 393.
7. Lehoczky 1896, 328.
8. Apor 1978, 127.
9. Lehoczky 1896, 328–329.
10. L. Szabó 1981.
11. Hagyományosan a közösség értesítése élő- és harangszó által történt (Tripolszky 1985, 391). A halálhírnék a Kalandos Társaságok általi, cédulán történő továbbadásáról mint 20. századi gyakorlatról tudósít K. Kovács 1944, 85–97.
12. Megrendelése, széthordása a funerátor szerepe. E szerepkör leírását I. Kunt 1987, 131. Napjainkban egyik legközelebbi hozzátartozó rendeli meg, váltja ki.
13. A ritualizált szöveg fogalmának értelmezését I. Péntek 1997.
14. E szokás a Vajdaságban is ismeretes. Az Önkéntes Tűzoltó Egylet maga is búcsúztathatja gyászjelentő által elhalálozott tagját (Tripolszky 1985, 395).
15. A jelenség bizonyára összefügg az ideológiai változásnak a megszólítási, megnevezési úzusra való kihatásával.
16. A gyász, a halál a századforduló művészetének és életérzésének, a szecessziónak, a dekadenciának kedvelt témája. A „gyászjelentés találkozik az egyik legfőbb szecessziós tematika, a századvég, a századelő központi problémái között szereplő mulandóság megjelenítésével” (Szabó 1981, 33).
17. Az értelmezést I. Szabó 1981, 29.
18. A századforduló gyászjelentőjének tartalmi szerkezete: 1. „alolírottak” (a gyászoló családtagok, rokonok felsorolása, tipográfiai kiemeléssel) (5–10 sor); 2. az elhunyt neve, státusa (2–5 sor, proxemikai és tipográfiai kiemeléssel); 3. a halál körülményei (életkor, a házaselet/özvegység időtartama, a halál oka, ideje) (2–3 sor); 4. lírai reflexiók (5–15 sor tipográfiai kiemeléssel); 5. a temetés körülményei (időpont, a szertartás helye, temető, engesztelő mise ideje) (2–3 sor); 6. búcsúkívánság (1 sor, proxemikai és tipográfiai kiemeléssel); 7. keltezés; 8. mesterjegy. A változás a következőképpen érintette a szerkezetet: a gyászoló rokonság névszerinti felsorolása a gyászjelentő éléről a keltezés és a mesterjegy közé került át; az elhunyt társadalmi státusának, tisztségeinek megnevezése elmaradt vagy egyértelművé változott; a lírai reflexió eltűnt.
19. Gyerek gyászjelentőjére mindössze a szülők, testvérek, nagyszülők neve kerül rá, elmarad a halott vezetékneve, a halállal vívott küzdelemre, a halott erényeire való hivatkozás.
20. Ma temetésenként 50–100 gyászjelentő készül. Szétosztása a résztvetet nyilvánítók, a virrasztók és a temetési szertartáson részt vettek között

történi. Postán azoknak a távolabbi hozzátartozóknak küldik el, akik megjelenésére nem számítanak.

IRODALOM

APOR Péter

1978 *Metamorphosis Transylvaniae*. Buk.

GYÓRY Lajos

1992 *Vizitkártyák. Múzsák*. XXIII. 1. 7–9.

K. KOVÁCS László

1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kv.

KRIZA Ildikó

1993 *Felsőnyéki halotti búcsúztatók*. Bp.

KUNT Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Bp.

LEHOCZKY Tihamér

1869 *Történeti kalászatok. Századok*. III. 328–331.

OBERT, Viliam

1981/1982 *Az esküvői dísztvíratok szövege*. *Folcloristica* 6. 269–286.

PÉNTEK János

1997 *A ritualizált szöveg*. In: Uő. (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. (Kv.) 329–334.

SZABÓ Péter

1981 *„Szomorodott szívvel tudatjuk...” Gyászjelentések a múlt században és e század elején*. *Jel-Kép*. II. 1. sz. 29–36.

TRIPOLSZKY Géza

1985 *A halálhír közlése – gyászjelentések*. *Hung. Közl.* 17. 64–65. sz. 391–401.